

3 KRONIKA7I

2023

IZ ZGODOVINE ILIRSKE BISTRICE

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 3 – Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

20. oktobra 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2024

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi:

Občina Ilirska Bistrica

OBČINA
ILIRSKA
BISTRICA

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

420 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Ilirska Bistrica v 70. letih 20. stoletja. Pogled na stavbe današnjega sodišča, banke, občine in pošte / Ilirska Bistrica in the 1970s. View of the buildings of today's courthouse, bank, municipality and post office (hrani /kept by: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

Na zadnji strani/ Back cover: Vitraž na Gregorčičevi 15 v Ilirski Bistrici z grbom Ilirske Bistrice ter zastavami Avstro-Ogrske in Avstrijskega primorja, domnevno 70. leta 19. stoletja. Heraldične barve niso povsem točne. / Stained glass window at 15 Gregorčičeva Street in Ilirska Bistrica with the coat of arms of Ilirska Bistrica and the flags of the Austro-Hungarian Empire and the Austrian Littoral, presumably from the 1870s. Heraldic colours are not entirely accurate (foto / Photo: Marjan Krebelj).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ilirska Bistrica)(082)

IZ zgodovine Ilirske Bistrice / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2023. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 71, št. 3)

ISBN 978-961-6777-32-2
COBISS.SI-ID 169613571

KAZALO

Miha Preinfalk:	Ilirska Bistrica – dva kraja, ena zgodovina445
	Ilirska Bistrica. Two places, one history447

Razprave

Boris Golec:	Kdaj in zakaj je bilo Trnovo trg449
Vanja Kočever:	Kužna epidemija leta 1631 na Kranjskem in njena razširjenost ob zgornjem toku reke Reke471
Vanja Kočever:	Trnovsko župnišče kot prenočišče cesarja Karla VI. na potovanju ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728489
Damir Tulić, Mario Pintarić:	Altaristička i kiparska oprema župne crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici519
Igor Gardelin:	Plemiška rodbina Porcia in zapuščina Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem535
Boris Golec:	Dvorec Trnovo – tri razrešene neznanke: nastanek, izginotje in lokacija561
Boris Golec:	Skladatelj Fran Gerbič in Trnovo pri Ilirski Bistrici575
Aneja Rože:	Spominska obeležja Dragotinu Ketteju od pesnikove smrti do stote obletnice njegovega rojstva.....591
Bogdan Kolar:	Začetki ustanove notredamskih sester v Trnovem611
Nejc Bratina:	Delovanje telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem623
Emilija Kastelic:	Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma631
Eda Belingar:	Načrtovanje palače nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici643
Urška Godina:	Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem. Umetniška dela v cerkvah na Ilirskobistriškem657
Irena Uršič:	Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji. Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih679
Klemen Kocjančič:	Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno.....703
Denis Cerkvenik:	Zaključni boji v okolici Ilirske Bistrice ob koncu druge svetovne vojne.....717
Tjaša Jakop:	Opis govora vasi Jelšane.....727

Jubilej

Vojko Čeligoj, raziskovalec ilirskobistriških korenin in skozi desetletja kronist bistriškega vsakdana s fotografskim aparatom v roki (<i>Dragica Jaksetič</i>)735
--

Ocene in poročila

Janez Bilc: Kronika fare trnovske na Notranjskem (<i>Bogdan Kolar</i>).....	737
Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno (<i>Klemen Kocjančič</i>)	738

1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.3.15>
CC-BY-NC-ND**Klemen Kocjančič**

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: klemenkocjancic@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5206-6405

Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Med letoma 1918 in 1946 je današnja Ilirska Bistrica spadala pod italijansko kraljestvo; septembra 1943 je Italija kapitulirala, sledilo pa je obdobje nemške okupacije. Zaradi svojega geostrateškega položaja na cestno-železniški povezavi med Postojno in Reko je imela Ilirska Bistrica pomembno vojaško vlogo in posledično močno garnizijo. Sprva so garnizijo sestavljale le nemške enote, toda leta 1944 so sem prišli tudi pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora ter nazadnje še pripadniki Srbskega prostovoljskega korpusa in četniške Dinarske divizije. Prisotnost teh sil je onemogočala neposredni partizanski napad na Ilirsko Bistrico, ki je tako večje vojne dogodke občutila šele v zadnjem mesecu vojne.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, druga svetovna vojna, Wehrmacht, Waffen-SS, partizani, Srbski prostovoljski korpus, četniki, OZAK

ABSTRACT

MILITARY OPERATIONS DURING THE GERMAN OCCUPATION OF ILIRSKA BISTRICA AND ITS SURROUNDINGS DURING THE SECOND WORLD WAR

Between 1918 and 1946, the area of present-day Ilirska Bistrica fell under the Kingdom of Italy; Italy's capitulation in September 1943 was followed by the period of the German occupation. Due to its geostrategic position on the rail and road junction between Postojna and Rijeka, Ilirska Bistrica had an important military role and hence a strong garrison. Whereas initially, the latter was only composed of German units, starting with 1944, the area also witnessed the arrival of the members of the Slovenian National Defence Corps and finally also the members of the Serbian Volunteer Corps and the Četnik Dinara Division. The presence of these forces prevented the Partisans from launching a direct attack on Ilirska Bistrica, which therefore only witnessed major battles in the very last month of the war.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, Second World War, Wehrmacht, Waffen-SS, Partisans, Serbian Volunteer Corps, Četniks, Operational Zone of the Adriatic Littoral (OZAK)

Uvod

Zaradi svoje lege je bila ilirskobistriška kotlina že od nekdanj pomembna prometna povezava med osrednjo Slovenijo in Jadranskim morjem. Tako vemo, da je na tem območju že v rimskih časih potekala *via vicinalis*, ki je Postojno povezovala z Rupo, kjer se je priključila na *via itineraria*, ki je povezovala Oglej z Reko. Ta geostrateška lega je temu območju in današnji Ilirski Bistrici pomenila pomemben vir prihodkov, in sicer zaradi izvajanja ali podpiranja prevoznitva. Povezave med Dunajem in Trstom, kot tudi priključeni odsek Postojna–Reka, so skozi stoletja ohranile pomen ne le za okoliško prebivalstvo, ampak tudi za dlje ležeče pokrajine. Njihov pomen se je povečal v drugi polovici 19. stoletja, ko so tu zgradili železniško progo Pivka–Reka, ki je bila slovesno odprta 24. junija 1873.¹

Tudi v času druge svetovne vojne je bila Ilirska Bistrica pomemben kraj, saj je bila zaradi njene lege tu vedno nastanjena močna garnizija sovražnikovih sil. Tako je bilo tudi v času nemške okupacije, pri čemer so garnizijo sprva sestavljale samo nemške enote, od sredine leta 1944 pa so jih pričele nadomeščati lokalne in tujerodne kolaboracionistične formacije.²

Pričujoči članek bo poskušal z uporabo arhivskih virov in povojne literature osvetliti pomen Ilirske Bistrice (in neposredne okolice) v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno (1943–1945), s poudarkom na identifikaciji najpomembnejših okupatorskih (para)vojaških formacij, ki so bile tu garnizirane oziroma so tu delovale, ter najpomembnejših medvojnih (vojaških) dogodkov.

Od prve svetovne vojne do kapitulacije Italije

Kraljevina Italija, ki je tik pred izbruhom prve svetovne vojne (avgusta 1914) razglasila nevtralnost (julija 1914), je aprila 1915 podpisala tajni londonski sporazum, na podlagi katerega je mesec pozneje napadla Avstro-Ogrsko, primarno zaradi obljubljenе teritorialne ekspanzije na območju današnje Italije, Slovenije in Hrvaške, pa tudi v Aziji in Afriki.³

Današnja Ilirska Bistrica je v zaledju soške fronte nedotaknjena preživela vojna leta, če odštejemo prisotnost vojnih beguncev, ki so ostali tu oziroma so se selili v mirnejšo notranjost obdonavske monarhije. Po vojaškem porazu in razpadu Avstro-Ogrske oktobra 1918 so pričele italijanske čete zasedati ozemlje v skladu z londonskim sporazumom. 12. novembra so Italijani vstopali v Ilirsko Bistrico in takoj vzpostavili svoje državne organe. Rapalska pogodba iz novembra 1920 in rimski sporazum iz januarja 1924

sta dokončno določila mejo med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo.⁴ Današnja Ilirska Bistrica je postala del italijanske kraljevine, pri čemer so Trnovo in Bistrico združili v novo občino – *Villa del Nevoso*. Sledila je poitalijančevalna kampanja.⁵

Zaradi lege ob strateško pomembni železniški progi Postojna–Reka je Ilirska Bistrica postala garnizijsko mesto; leta 1923 so tu pričeli zidati vojašnice, pozneje pa še karabinjersko postajo. V Ilirski Bistrici sta bila nastanjena dva pehotna polka, v Trnovem pa artilerijske in motorizirane enote. V Trnovem in Podgradu so zgradili še obsežnejša skladišča, ki so oskrbovala ne le lokalne enote, ampak tudi obmejne enote vzdolž italijansko-jugoslovanske meje. Obnovili in izboljšali so še lokalno infrastrukturo; celotno območje okoli Snežnika je dobilo boljše ceste.⁶

Gradnja fortifikacijske linije Alpski zid (*Vallo Alpino*), ki je potekala tudi v neposredni bližini Ilirske Bistrice, je še dodatno povečala prisotnost italijanskega vojaštva. V Ilirski Bistrici je bil nastanjen XXVI. sektor, ki je bil podrejen 5. armadnemu korpusu (pozneje 23.), s sedežem v Trstu.⁷ Sestavljen je bil iz treh podsektorjev: Ermesburgo (XXVI. a), Klana (XXVI. b) in Matulje (XXVI. c). Podsektor Ermesburgo (oziroma Hermesburg) je zadnja sekcija Alpskega zidu na slovenski strani današnje meje med Slovenijo in Hrvaško. Glavna naloga ilirskobistriškega sektorja je bila obramba prehodov čez snežniško območje, še posebej križišča v Leškovi dolini in na Mašunu, ter prehoda Gomanec–Čabranska polica–Babno polje.⁸

Aprila 1941 je prišlo do napada sil osi na Jugoslavijo, čemur je sledila okupacija jugoslovanskega ozemlja. Na območju Ilirske Bistrice in Pivke je bil nameščen 1. hitri (konjeniški) korpus s tremi konjeniški divizijami; korpus je bil rezerva italijanske 2. armade, ki je zasedla južno slovensko ozemlje; to je bilo italijanskemu kraljestvu priključeno kot Ljubljanska pokrajina.⁹ Organiziranje narodnoosvobodilnega gibanja je zajelo tudi italijansko zasedeno Primorsko. Že maja 1941 je Komunistična partija Slovenije v Ilirsko Bistrico poslala domačina Ervina Dolgana (1923–2008) z nalogo, da na širšem območju Ilirske Bistrice, Pivke in Brkinov vzpostavi podtalno odporniško gibanje. 16. januarja 1942 so v bližini Ilirske Bistrice, na Premu, pripadniki Prve primorske čete napadli italijansko protiletalsko postojanko. Pozneje je bila ustanovljena še brkinska četa, nato pa so pričeli v ožji in širši okolici delovati tudi drugi partizanski bataljoni in odredi. A same Ilirske Bistrice slovenski partizani niso nikoli nepo-

¹ Rustja, *130 let*, str. 7–37.

² Beltram, *Svet*, str. 87.

³ Dokumenti (1915–1955), str. 254–257; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 93–94.

⁴ Dokumenti (1915–1955), str. 261–269; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 102–104.

⁵ Šinkovec, *Uporni svet*, str. 118, 124–127.

⁶ Šinkovec, *Uporni svet*, str. 127–128.

⁷ Di Giusto, *Operationszone*, str. 27.

⁸ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas, str. 173.

⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 35.

sredno napadli; omejili so se na preskrbovalne akcije v okolici, napade na cestno-železniško omrežje ter manjše sovražnikove enote. Tako je Brkinska četa 18. maja napadla stražarsko postajo v Mali Bukovici, južno od Ilirske Bistrice, pri čemer je zajela dva italijanska častnika, enega podčastnika in 23 vojakov.¹⁰

Prav uspešne akcije brkinske čete so bile povod za poostreno italijansko nasilje nad civilnim prebivalstvom. 4. junija so partizani napadli manjšo italijansko postojanko pri Merečah, okoli 5 km severno od Ilirske Bistrice, pri čemer so ubili tri, ranili enega ter zajeli dva vojaka. Sledil je italijanski požig vasi Mereče, Podstenje, Postenješek, Gornje in Dolnje Bitnje, Kilovče in Ratečevo brdo; skupaj je bilo uničenih 106 stanovanjskih hiš in 126 gospodarskih poslopij. Pri tem so Italijani ubili 29 talcev, 462 vaščanov poslali v internacijo, v sami Ilirski Bistrici pa so obesili dva aktivista OF.¹¹

Umik Italijanov, prihod Nemcev

V začetku leta 1943 so pričeli v Ilirski Bistrici ustanavljati lokalne organizacije OF. Januarja 1944 je bil ustanovljen Aktiv Zveze komunistične mladine Bistrica (in marca še v Trnovem). Februarja je bila ustanovljena terenska organizacija, aprila celica Komunistične partije Slovenije, junija odbor Zveze socialistične mladine (ZSM) Bistrica in julija ZSM Trnovo ter tik pred italijansko kapitulacijo odbor Slovenske protifašistične ženske zveze.¹²

Po porazu sil osi v severni Afriki maja 1943 so pričakovali prihod zavezniških sil na evropsko celine – ali v Italijo ali na Balkanski polotok. Posledično je pričelo nemško vrhovno poveljstvo na jug Evrope pošiljati dodatne sile, da bi odvrnilo zavezniške invazijske sile. Hkrati je pripravilo številne načrte za zasedbo najpomembnejše infrastrukture (cestno-železniško omrežje, pristanišča, letališča, industrijski obrati itn.) na italijanskih in zasedenih območjih.¹³

Že konec julija 1943 je nemško vrhovno poveljstvo pričelo pošiljati dodatne nemške enote na italijansko ozemlje. Med njimi je bil 2. SS-tankovski korpus, ki so ga poslali z vzhodne fronte. Slovenski partizani so pričeli napadati te nemške transporte, ki so prečkali slovensko ozemlje. Tako je 23. avgusta Tomšičeva brigada pri Goričici med Preserjem in Borovnico minirala železniško progo in napadla nemški transportni vlak z nemško 24. tankovsko divizijo. Izguba vlaka in prekinitev prometa za en dan sta poveljstvo armadne skupine B spodbudili, da je nemškemu vrhovnemu poveljstvu predlagalo premik

na italijansko zasedeno ozemlje z namenom zavarovanja železniških prog. 26. avgusta so nemške enote prispele na slovensko ozemlje pod italijanskim nadzorom, do 29. avgusta pa so zasedle položaje vzdolž celotne železniške proge Ljubljana–Postojna–Trst.¹⁴

8. septembra je prišlo do razglasitve brezpogojne kapitulacije italijanskih oboroženih sil. Takoj je sledil nemški odgovor, in sicer so nemške enote pričele razoroževati bližnje italijanske enote. Istočasno z nemškimi pripravami so se tudi jugoslovanski (in s tem slovenski) partizani pričeli pripravljati na ta dogodek. Ustanovili so nove enote in okrepili stare, povečali število napadov na prometno omrežje in se premaknili bližje strateško pomembnim komunikacijam. Slovenski partizani so italijanske enote takoj pozvali k predaji in razorožitvi, nato pa so potekala tudi neposredna pogajanja (na primer v Novem mestu, Kočevju). Nekatere italijanske enote so bile razorožene v celoti, medtem ko so drugim dovolili umik proti Italiji z njihovo osebno oborožitvijo. Nemškim enotam je tako uspelo razorožiti le manjši del italijanskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju, pri čemer so bile partizanske enote precej uspešnejše. Kljub temu je nemškim silam uspelo prodrati preko slovenskega ozemlja (iz Italije in Avstrije) v Trst, Pulj in na Reko. Tako je nemška 71. pehotna divizija 9. septembra zasedla Trst, Trbiž, Reko in Gorico, do sredine septembra pa še vsa večja naselja v Slovenskem primorju in Istri. S tem je tudi zavarovala železniške proge.¹⁵

Na dan razglasitve kapitulacije so se na Pivškem pričele množične razorožitve italijanskih vojakov. Tako so v Hrastju lokalni aktivisti OF sami razorožili številne italijanske vojake. Podobno so posamezni aktivisti storili v Novih Sušicah, Knežaku, Zagorju, Šembijah, Koritnicah itn., drugje (v Pivki in Prestranku) pa so Italijane razorožili Nemci.¹⁶

V okolici Ilirske Bistrice so v tem času ustanovili Brkinsko-bistriški odred, ki je takoj pričel pogajanja z italijansko posadko v mestu; to so bili 151. in 152. pehotni polk ter 4. polk poljskega topništva. Kljub dogovoru o skupnem nastopu proti nemškim silam, ki so zasedle Pivko in Postojno, so Italijani ob prihodu partizanskih sil 12. septembra zapustili mesto. Kljub temu je partizanom uspelo zapleniti večje količine orožja, streliva in opreme, ki so jih nemudoma prepeljali v zavetje snežniških gozdov.¹⁷ Takoj po prihodu v Ilirsko Bistrico je bila ustanovljena partizanska Komanda mesta Ilirska Bistrica, ki je bila nameščena v (zdaj nekdanji italijanski) vojašnici Trua v Trnovem. Komanda je v mestu ostala le do 16. septembra, ko se je morala umakniti na Mašun.¹⁸

¹⁰ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 123, 223, 380; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 144–217.

¹¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 383.

¹² Beltram, *Svet*, str. 89–90.

¹³ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 20–27; Forty, *The Armies of Rommel*, str. 182–183. Prim. Agarossi, *A Nation Collapses*; Morgan, *The Fall of Mussolini*.

¹⁴ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 30–64.

¹⁵ Di Giusto, *Operationszone*, str. 44–51; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 127–169.

¹⁶ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 171–174.

¹⁷ Beltram, *Svet*, str. 91; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 28; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 514.

¹⁸ Beltram, *Svet*, str. 90.

11. septembra 1943 je bil ustanovljen Narodno-osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot vrhovno politično telo za nekdanje italijansko zasedeno slovensko ozemlje. Sledila je ustanovitev okrožij in občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Ilirska Bistrica je imela lasten občinski odbor in je bila hkrati sedež rajonskega odbora Osvobodilne fronte (OF). Do junija 1943 je bil ilirskobistriški rajon podrejen brkinskemu okrožju, to pa brkinsko-istrskemu okrožju. Pozneje je bila Ilirska Bistrica oddvojena kot samostojno okrožje, a nato pripojena brkinskemu okrožju. Z avgustom 1944 je postala del južnoprimorskega okrožja, ki je zajemalo postojnski, pivški in ilirskobistriški okraj.¹⁹

Istega dne (11. septembra 1943) so partizani pričeli izvajati splošno mobilizacijo vseh moških, ki so bili fizično sposobni za vojaške napore. Mobilizirali so moške iz lokalnega okolja ter vračajoče se internirance iz italijanskega ujetništva, ki jim je uspelo zbežati ob razglasitvi kapitulacije.²⁰ V Ilirski Bistrici je bil razglas o splošni mobilizaciji objavljen 15. septembra, pri čemer so se morali zbrati »vsi moški od 17 do 45 let, kateri naj p[r]idejo takoj z 1 odejo in suho hrano za 2 dni pred Poveljstvo Brigade v Knežak«. Javiti so se morali tudi mlajši (15- in 16-letniki) ter starejši (46 do 55 let), ki so morali sami najti orožje »in formirati patrole po 5 mož za odganjanje italijanskih vojaških beguncev«. V skladu z odredbo so zaplenili vsa motorna kolesa, vse osebne in tovarne avtomobile ter njihove šoferje. Odredba se je končala z naslednjimi besedami: »V splošnem je narodna zavest in dolžnost že toliko med prebivalstvom, da je skoro odveč omeniti, da naj ves narod z vso svojo močjo prispeva navdušeno in hvaležno k svobodi in njenim bodočim sadovom.«²¹

Okrepljena partizanska vojska je pričela širiti osvobodeno ozemlje in zasedati večje kraje, ki so bili brez stalne nemške posadke. Tako je Šerčerjeva brigada 14. septembra prečkala nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo in prodrla z Blok do vasi Bač; naslednjega dne je prišla v Ilirsko Bistrico, kjer se je spopadla s kolono poveljnika 71. pehotne divizije, ki je bila na poti iz Reke. Nemška stran je izgubila tank, oklepno vozilo, šest avtomobilov in okoli 16 vojakov, medtem ko so partizani prav tako izgubili okoli 20 mož, dva lahka italijanska tanka in izvidniški avtomobil. Prihod nemških okrepitev iz Pivke je brigado prisilil k umiku na Mašun, od koder je v naslednjih dneh napadala železniško progo Postojna–Trst. Napadom nanjo se je pridružila tudi 15. septembra ustanovljena Snežniško-brkinska brigada.²²

Okrepljena partizanska aktivnost v Ljubljanski pokrajini je privedla do nemškega načrtovanja obsežnejše vojaške operacije, s katero bi vso pokrajino očistili partizanskih sil oziroma vsaj učinkovito zavarovali cestno in železniško omrežje. Sredi septembra je armadna skupina B prek podrejenega 2. SS-tankovskega korpusa pričela izvajati prve priprave na ofenzivo. Izhodiščne položaje za ofenzivo so v Ilirski Bistrici (in okolici) imele naslednje nemške enote: 5. in 6. četa 901. šolskega tankovskogrenadirskega polka, 1. četa 1. tankovskega polka in 3. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona.²³ 24. septembra se je začela ofenziva, ki je v prvem delu imela nalogo očistiti Vipavsko dolino, Kras, Trnovsko in Banjsko planoto; ta del se je končal 30. septembra. Sledil je drugi del, ki je potekal na območju Brkinov in Istre. Poglavitne nemške sile so sestavljali trije okrepljeni polki pod poveljstvom 44. grenadirske divizije (1. SS-tankovskogrenadirski polk, 21. tankovskogrenadirski polk in 132. grenadirski polk) ter dva polka pod poveljstvom 71. pehotne divizije (901. šolski tankovskogrenadirski polk in 211. grenadirski polk). Ilirska Bistrica je bila na skrajnem vzhodnem delu ofenzivnega območja in skozi naselje so se nenehno premikale nemške enote, sodelujoče v ofenzivi. Od treh slovenskih partizanskih brigad, ki so se bojevale proti nemškim silam v sklopu te operacije, je le Šerčerjevi brigadi uspelo ohraniti svoje sile; Snežniška in Istrska brigada sta postali operativno nezmožni zaradi izgub ali dezertacij.²⁴ 25. septembra sta bili v Ilirski Bistrici le dve nemški četi: 3. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona in 6. četa 901. šolskega tankovskogrenadirskega polka.²⁵

Naslednji del ofenzive (*Wolkenbruch*) je bil usmerjen proti Dolenjski in Notranjski. Ilirska Bistrica je bila eno od izhodišč za napade že omenjene 44. pehotne divizije proti zahodu, pa tudi del večjega obkolitvenega kroga (Ilirska Bistrica–Postojna–Vrhnika–Ljubljana–Catež–Žužemberk–Kočevje–Brod na Kolpi–Klana–Ilirska Bistrica).²⁶

Kljub tej veliki nemški ofenzivi, ki je do novembra 1943 zajela Gorenjsko, Primorsko, Notranjsko, Dolenjsko in manjši del Štajerske, so se partizanske sile (Kosovelova brigada) vrnile na širše območje Ilirske Bistrice ter še naprej napadale železniške in cestne objekte.²⁷ Konec oktobra je bila edina nemška enota v Ilirski Bistrici 171. poljsko-nadomestni bataljon, medtem ko je bil 1. bataljon 1. tankovskega polka razmeščen na območju Ilirska Bistrica–Reka. Novembra so bile tu 2., 3., 4. in 5. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona; cesto Postojna–Ilirska Bistrica sta varovala dva voda 2. čete 171. poljsko-nadomestnega bataljona, medtem ko so glavno cesto iz

¹⁹ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 216–221; Ferenc, Kratek pregled razvoja, str. 142–148.

²⁰ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 177–178.

²¹ SI AS 1497, t. e. 1, »Splošna mobilizacija«, 15. september 1943.

²² Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 264–266; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 552; Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 179.

²³ Di Giusto, *Operationszone*, str. 80–83.

²⁴ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 375–403.

²⁵ Di Giusto, *Operationszone*, str. 87–90.

²⁶ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 594–603.

²⁷ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 621.

Ilirske Bistrice proti Matuljem varovali pripadniki 1. čete 194. grenadirskega polka, ki je bil del nemške 71. pehotne divizije. V začetku januarja je bila 71. pehotna divizija premeščena, tako da sta njene položaje prevzeli 162. turkestanska pehotna divizija in 114. lovška divizija. Fusilirski (izvidniški) bataljon slednje je bil nastanjen v Ilirski Bistrici, a že konec istega meseca ga je nadomestil 171. poljsko-nadomestni bataljon. Sredi februarja 1944 je bila tu poveljavna nemška enota 1. bataljon 138. rezervnega gorskega polka. Junija 1944 je bil tu nastanjen 3. polk »Brandenburg«. Novembra 1944 je bila v Ilirski Bistrici le ena nemška četa, in sicer iz sestave 509. varnostnega bataljona.²⁸

V času nemške okupacije so bile nemške sile v obeh ilirskobistriških vojašnicah. Nemška policija se je nastanila v prostorih današnje pošte (nasproti sodišča), medtem ko so prostore samostana šolskih sester de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici preuredili v vojaško bolnišnico.²⁹

OZAK

Neposredno po pričetku nemške zasedbe Ljubljanske pokrajine in severne Italije je Hitler že 10. septembra 1943 načrtoval prihodnost na novo zasedenih območjih. Ukazal je ustanovitev dveh novih administrativno-upravnih področij (operacijskih con) na ozemlju zasedene Italije, in sicer Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*; OZAK), ki je zajemala nekdanjo Ljubljansko pokrajino s sedežem v Trstu, in Alpsko predgorje (*Operationszone Alpenvorland*; OZAV) s sedežem v Bolzanu. OZAK je obsegala (nekdanje italijanske) pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana.

S tem je bilo rešeno vprašanje upravno-politične ureditve tega ozemlja, a urediti je bilo treba še položaj stalne vojaške organizacije. Večina prihajajočih nemških enot ni bila namenjena za dolgotrajno okupacijsko dolžnost. 25. septembra je sledil prvi korak k ureditvi te problematike, ko je tedanji nemški vojaški poveljnik severno-osrednje Italije, general Joachim Witthöft (1866–1966), sam (začasno) prevzel položaj vojaškega poveljnika severne Italije (*Militärbefehlshaber Oberitalien*). Na tem položaju je nadziral tudi teritorialno vojaško poveljstvo 1001 (*Militär-Kommandatur 1001*) s sedežem v Trstu, ki je pokrivalo ozemlje pokrajin Trst, Reka, Pulj in Ljubljana. Poveljstvo 1001 je sprva vodil polkovnik Georg Erdmann, oktobra 1944 pa ga je zamenjal generalmajor Johann (Hans) Sauerbrey (1893–1982). Gorica je prav tako gostila teritorialno vojaško poveljstvo 1002 (*Militär-Kommandatur 1002*), ki je pokrivalo pokra-

jini Gorica in Videm. Osnovne naloge obeh poveljstev so bile zbiranje italijanske vojaške opreme in oborožitve, izvajanje vojaške zasedbene uprave, vzdrževanje varnosti v pokrajinah, organizacija alarmnih enot, zagotavljanje vojaške discipline itd.³⁰

Medtem ko sta bili navedeni poveljstvi primarno odgovorni za izvajanje vojaško-birokratskih nalog, je bilo treba zagotoviti še ločeno poveljstvo za operativno vodenje vojaških operacij proti lokalnim poveljstvom. Tako je bil 1. oktobra 1943 uveden položaj »Poveljnika v varnostnem območju Jadransko primorje« (*Befehlshaber im Sicherungsgebiet 'Adriatisches Küstenland'*), ki ga je do konca vojne zasedal general gorskih enot Ludwig Kübler (1889–1947). General Kübler je tako postal vrhovni vojaški poveljnik v OZAK, pri čemer je oblikoval tudi Splošno poveljstvo Kübler (*General-Kommando Kübler*), ki je bilo 28. avgusta 1944 preimenovano v 97. armadni korpus (*LXXXVII. Armeekorps*).³¹

Kübler je vojaški nadzor nad OZAK prevzel v obdobju, ko je večina nemških enot, vpletenih v veliko nemško ofenzivo, zapuščala slovensko ozemlje. Tako je imel v začetku leta 1944 nadzor le nad 162. turkumensko pehotno divizijo (162. (*Turkmenische Infanterie-Division*)). Njeni pripadniki so bili nekdanji sovjetski vojaki turkumenskega rodu, ki so pristali v nemškem vojnem ujetništvu in nato prestopili v nemško službo. A prisotnost te divizije slabše bojne kvalitete ni zadostovala za uspešen boj proti slovenskim partizanom, tako da je marca 1944 Kübler dosegel dodelitev še ene divizije, in sicer 188. rezervne gorske divizije (188. *Reserve-Gebirgsjäger-Division*). Avgusta 1944 je prišla še 237. pehotna divizija (237. *Infanterie-Division*), januarja 1945 710. pehotna divizija in aprila 392. pehotna divizija (hrvaška) (392. *Infanterie-Division (kroatische)*). Hkrati je Kübler nadziral kraške lovce in italijanski gorski polk »Tagliamento«. Tako je bil neposredno odgovoren za izvajanje vojaških operacij v Istri in v 30 km širokem obalnem pasu vzdolž Jadranskega morja. Primarno je njegov korpus imel nalogo preprečiti morebitno zavezniško invazijo na tem območju, a je dejansko deloval le proti lokalnim partizanom.³²

Pri usklajevanju protipartizanskih operacij je Kübler sodeloval z višjim esesovskim in policijskim vodjem za OZAK (*Höherer SS- und Polizei-Führer*; HSSPF) Odilom Globočnikom (1904–1945), ki je bil na to mesto imenovan 13. septembra (z nastopom 17. septembra) 1943. Na tem položaju je prevzel poveljstvo nad vsemi varnostnimi silami in enotami na tem območju, tj. nemškimi in italijanskimi poli-

²⁸ Di Giusto, *Operationszone*, str. 134, 144, 291–295, 348–349, 353, 372, 477.

²⁹ Beltram, *Svet*, str. 91.

³⁰ Di Giusto, *Operationszone*, str. 59–61.

³¹ Di Giusto, *Operationszone*, str. 61–65; Umbreit, »Die deutsche Herrschaft«, str. 80.

³² Kaltenegger, *General der Gebirgstruppe*, str. 292; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 68–69. Več o 162. (turkestanski) pehotni diviziji gl. Cerkenik, Nacistična rekrutacija. Več o 188. rezervni gorski diviziji gl. Kaltenegger, *Die Operationszone*.

Odilo Globočnik (foto: neznan, hrani: MNZS).

cijskimi organizacijami ter esesovskimi silami. Za boljše izvajanje operativnih nalog je tudi Globočnik oblikoval svoj štab, in sicer Štab za boj proti partizanom Trst (*Bandenbekämpfungstab Triest*), poznan tudi kot Vodstveni štab za boj proti partizanom Trst (*Führungsstab für Bandenbekämpfung Triest*). Po celotnem Tretjem rajhu so namreč HSSPF vodili protigverilsko bojevanje, ki je bilo domena notranjega ministrstva.³³

Zaradi svojega položaja je imela Ilirska Bistrica posadko esesovske policije pod vodstvom Ericha Eberharda. Glede na povojne raziskave Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je bil Eberhard ves čas (od oktobra 1943 do februarja 1945) »strah in trepet daleč naokoli«. Vse okoliške vasi so v teh mesecih nemške okupacije obiskali esesovci in terorizirali lokalno prebivalstvo: »Morili so, ropali in požigali, zapirali in mučili civiliste ter jih masovno gonili v koncentracijska taborišča.«³⁴

Konec oktobra 1943 je partizanska 1. udarna »Tomšičeva« brigada prejela pismo nemškega poveljstva v Ilirski Bistrici. Poveljstvo je partizane pozvalo, naj se predajo, v zameno pa bi jih vključili v nemške delovne bataljone. Nadaljnja pogajanja o tem so partizani zavrnili.³⁵ Konec decembra 1943 in v začetku

leta 1944 je bilo v Ilirski Bistrici 1200 vojakov.³⁶ Konec januarja 1944 so partizanski obveščevalci poročali le o 500 sovražnikovih vojakih v Ilirski Bistrici, medtem ko so na sektorju Ilirska Bistrica–Postojna sovražnikovo moč ocenili na 4500 vojakov. Pri tem je treba upoštevati, da je bila Ilirska Bistrica pomembno transportno območje, kar so zabeležili tudi partizanski obveščevalci: »V Ilirski Bistrici je bilo do 27. t. m. [januarja 1944] okrog 3000 alpskih lovcev in 400 kolesarjev, ki pa bi morali še tega dne odpotovati na ital. bojišče.«³⁷

Zaradi pomembnosti komunikacijske infrastrukture na tem območju so nemške sile vsakodnevno pošiljale patrulje, kar so izkoristili partizani. 13. februarja 1944 je Istrski odred na cesti Ilirska Bistrica–Podgrad napadel konvoj nemških vozil (avtobus in motorno kolo s prikolico), v katerem naj bi bil »štab SS oddelka, ki je v Bistrici«. V napadu so partizani ubili tri Nemce, štirje pa so pobegnili (a sta dva umrla pozneje), hkrati pa so zaplenili en mitraljez, dve avtomatski pištoli ter več opreme. Obe vozili so pred umikom zažgali.³⁸ Prav tako so partizani nenehno minirali železniško progo. V noči s 30. septembra na 1. oktober 1944 je minersko-sabotažna skupina 4. bataljona 9. brigade na progo Pivka–Ilirska Bistrica

³³ Di Giusto in Chiussi, *Globočnik's Men*, str. 9–10.

³⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 239.

³⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 8, dokument št. 18.

³⁶ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 10, dokument št. 106.

³⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 10, dokumenta št. 131 in 166.

³⁸ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 11, dokument št. 54.

podstavila štiri mine, ki so uničile 110 metrov železniške proge in 70 metrov električne žice.³⁹

A tudi nemške sile so bile proaktivne in so občasno izvajale ofenzivne akcije. Tako so 19. novembra 1944 istočasno izpadle nemške enote, okrepljene s četniki, domobranci in nedičevci, iz Ilirske Bistrice (dva tovarnjaka vojakov), Pivke (dva tovarnjaka), Divače (šest tovarnjakov) in Trsta (32 tovarnjakov moštva), ki so nato prodrle na sektor Suhorje–Ostrožno Brdo–Prelože–Prem–Brce do Ilirske Bistrice, a jim ni uspelo doseči cilja – uničenje partizanov.⁴⁰

SNVZ

Nenehna potreba po novem moštvu je Odi-la Globočnika prisilila v pridobivanje vojaštva med lokalnim prebivalstvom. Medtem ko so nekatere vključili neposredno v nemške enote (na primer v *SS-Wachmannschafts-Bataillon Triest*),⁴¹ so ustanovili tudi samostojne paravojaške formacije. Tako je 12. novembra 1943 Globočnik ukazal ustanovitev Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ) kot vodilne slovenske protirevolucionarne oborožene formacije na Primorskem. V naslednjih mesecih so izvedli številne propagandne akcije z namenom pridobivanja prostovoljcev za SNVZ.⁴²

Dalje je Globočnik polkovnika Antona Kokalja (1892–1945) imenoval za inšpektorja deželne varnosti na območjih OZAK, kjer živijo Slovenci (razen v Ljubljanski pokrajini), in ga postavil neposredno pod svoje poveljstvo. 26. novembra 1943 mu je izdal smernice glede ustanovitve in delovanja SNVZ. Na območju OZAK je moral vzpostaviti obširno mrežo varnostne organizacije, ki je temeljila na lokalnem načelu. Najmanjša enota je bila krajevna varnostna straža, ki so jo sestavljali pripadniki SNVZ iz določenega kraja (v manjših krajih največ 20 % prebivalstva, v večjih pa do 10 %), pri čemer je straža delovala v vojašnici. Krajevne varnostne straže, ki so delovale le v okolici, so bile združene v skupine varnostnih straž, te pa v odseke varnostnih skupin. V primeru operativnih potreb so se lahko enote SNVZ združile. Sprva naj bi v teh krajih delovale tudi druge tujerodne enote, a po vzpostavitvi in doseganju določene stopnje razvoja lokalnih enot SNVZ bi tuje enote umaknili. Za potrebe šolanja pripadnikov SNVZ so ustanovili rekrutne šole. Pripadniki SNVZ so imeli lastno uniformo in oborožitev na podlagi ukaza poveljnika (nemške) redarstvene policije. Ta je bil odgovoren za materialno podporo SNVZ, medtem ko je bil SNVZ v gospodarskem in finančnem pogledu podrejen HSSPF, ki je poskrbel tudi za propagandno

in kulturno podporo. Podrejenost nemškim okupatorjem se je kazala tudi v tem, da so lahko SNVZ uporabili za rekrutiranje za potrebe pomožne policije in/ali SS.⁴³ Kokalju je uspelo postaviti SNVZ na noge kljub zelo slabemu odzivu na rekrutne akcije, pri čemer je ustanovil tudi organizacijski štab s sedežem v Trstu, kjer je bila tudi rekrutna šola.⁴⁴

Konec maja 1944 je imel SNVZ enajst čet s 1.225 člani. Čete so bile razporejene tako: 1. četa v Klani, 2. v Gorici, 3. v Ilirski Bistrici, 4. v Postojni, 5. v Razdrtem, 6. v Tolminu, 7. v Pivki, 8. v Trstu, 9. v Kobaridu, 10. v Viharšah in 11. četa v Trstu.⁴⁵ A raznolikost obsega posameznih čet se vidi v dejstvu, da je najmanjša četa v Kobaridu štela le osem pripadnikov, medtem ko je bilo v največji (postojnski) četi 147 mož. Te čete so bile pozneje združene v štiri skupine s sedeži v Gorici, Idriji, Postojni in Ilirski Bistrici.⁴⁶ Tako je bila takrat v Ilirsko Bistrico poslana 3. četa SNVZ, ki je postala ogrožje za vzpostavitev SNVZ v širši okolici. Ilirska Bistrica je namreč postala tudi sedež skupine za Reško pokrajino, pri čemer je pod njen nadzor spadala tudi 1. četa SNVZ s sedežem v Klani (Hrvaška).⁴⁷ V Ilirski Bistrici je bila posadka SNVZ v vojašnicah na Vidmu.⁴⁸

Septembra 1944 je Globočnik ukazal, naj se sile SNVZ osredotočijo na območje Postojna–Ilirska Bistrica, kjer so 24. in 27. oktobra dotedanje bojne skupine, sestavljene iz tam ležečih postojank, preoblikovali v 1. udarni polk SNVZ. Polk naj bi imel štiri bataljone, vsak od njih pa tri pehotne in eno težko četo. Toda zaradi pomanjkanja moštva ni nikoli prišlo do načrtovane popolnitve polka, tako da je polk deloval le na območju Postojna–Idrija–Col. Sedež polka je bil v Postojni.⁴⁹ 4. bataljon, ki je imel v sestavi 13., 14., 15. in 16. četo, je bil nameščen v Ilirski Bistrici, pri čemer so nove rekrute pošiljali v postojnsko šolo.⁵⁰ V okviru SNVZ je delovala tudi policija, ki je v Ilirski Bistrici imela policijski vod; poleg opravljanja klasičnih policijskih nalog so policisti SNVZ izvajali mobilizacijske in obveščevalne naloge ter varovali najpomembnejše objekte.⁵¹ V Ilirski Bistrici je delovala tudi slovenska gospodarska policija, ki je bila podrejena nemški gospodarski policiji iz Trsta. Njena naloga je bila uveljavljanje pravil na področju gospodarstva; tako so gospodarski policisti pregledovali vlake in lokalne gospodarske obrate.⁵²

Kljub temu da je bilo območje med Pivko in Ilir-

³⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 17, dokument št. 13.

⁴⁰ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 17, dokument št. 71.

⁴¹ Di Giusto in Chiussi, *Globocnik's Men*, str. 113–153.

⁴² Mlakar, *Domobranstvo*, str. 60–69.

⁴³ Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 43–44.

⁴⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495.

⁴⁵ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 107–108.

⁴⁶ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 97.

⁴⁷ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 85–86.

⁴⁸ Beltram, *Svet*, str. 91.

⁴⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 696.

⁵⁰ Di Giusto, *Operationszone*, str. 499; Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 46, 49–50.

⁵¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 577, 599; Mlakar, *Domobranstvo*, 90.

⁵² Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495.

sko Bistrice zelo pomembno za pridobivanje novih rekrutov (sredi poletja 1944 je namreč največ pripadnikov SNVZ prišlo z območja Postojne in Ilirske Bistrice), sta bili morala in pripravljenost pripadnikov ilirskobistriške posadke SNVZ zelo slabi, kar je razvidno iz nenehnih dezertacij. Povodi zanje so bili neizplačevanje plač in družinske podpore, slaba oprema in oborožitev, služenje izven rodnega kraja oziroma kraja stalnega prebivanja, nizka izobrazba itn. Tako je samo 5. in 6. julija 1944 iz 8. čete pobegnili 21 stražarjev, rojenih na ilirskobistriškem območju. Skupaj je med vojno iz vrst SNVZ dezertiralo 1.175 pripadnikov, večina v partizanske vrste.⁵³ Nazoren primer takega prisilnega rekrutiranja sega v november 1944: nemške enote so v času ofenzive prečesale območje občin Knežak in Zagorje, nakar so v Ilirsko Bistrice odpeljale vse najdene moške. Tam so jih zadrževali več dni in jih prepričevali, naj vstopijo v SNVZ; 14 jih je ponudbo sprejelo, medtem ko so preostale pozneje spustili nazaj domov.⁵⁴ Tudi drugi opis dobro prikaže rekrutni postopek: »Kakor smo izvedeli so bg. pričeli mobilizirati po okolici Il. Bistrice moške od 14 let do 45. Izvedeli smo tudi da bg. oblasti pustijo nekaj dni doma na dopustu njihove 'vojaške obveznike' če jim njihovi svojci prinesejo kaj v dar.«⁵⁵

Tik pred koncem vojne, 24. marca 1945, je SNVZ pričel organizirati 2. slovenski udarni polk, ki naj bi imel sedež prav v Ilirski Bistrici. A zaradi premajhnega števila pripadnikov in razpada ob koncu vojne do ustanovitve polka ni nikoli prišlo.⁵⁶ V Ilirski Bistrici je delovala še domobranska ambulanta. 28. aprila so se pripadniki SNVZ pričeli umikati iz Brkinov proti Postojni, kjer so 1. maja sodelovali v kratkotrajni obrambi mesta, a so se nato odpravili na dolg pohod proti avstrijskemu ozemlju.⁵⁷

SDK in četniki

Proti koncu druge svetovne vojne, predvsem v zadnjem polletju vojne, so na slovensko ozemlje pričele prihajati številne tujerodne (para)vojaške formacije v nemški službi, ki so se sem umaknile z vzhodne ali balkanske fronte. Med temi formacijami je bil tudi Srbski prostovoljni korpus (*Српски добровољачки корпус / Srpski dobrovoljački korpus; Serbisches Freiwilligenkorps; SDK*), ki je bil pod vodstvom generala Milana Nedića (1877–1946) ustanovljen 15. septembra 1941 kot Srbsko prostovoljsko poveljstvo (*Srpska dobrovoljačka komanda*). Avgusta 1944 je SDK zabeležil personalni vrhunec, saj je bilo v njegovih vrstah

9886 pripadnikov. Toda že naslednji mesec so jugoslovanski partizani, s podporo sovjetske Rdeče armade, pričeli z ofenzivo za osvoboditev Beograda. Ko je postalo jasno, da Beograda ne bodo mogli obraniti, so se pripadniki SDK kot zadnji umaknili iz srbske prestolnice in 17. oktobra pričeli dolgo pot proti Sloveniji.⁵⁸

Prva vlakovna kompozicija z okoli 1500 srbskimi vojaki je 30. oktobra 1944 prispela v Ljubljano, po kratkem postanku pa je nadaljevala pot proti Primorski. Slovenski partizanski obveščevalci so tako že 2. novembra zabeležili, da se bo SDK nastanil na območju Postojne, Prestranka, Pivke in Ilirske Bistrice. Njegov prihod je izboljšal moralo tamkajšnjih posadk SNVZ. Skupaj je tako na slovensko ozemlje prišlo okoli 4000 pripadnikov SDK.⁵⁹

Do sedaj prvi znani transport SDK je v Ilirsko Bistrice prispel 5. novembra zvečer, in sicer preko Reke, »kateri je pripeljal [o]krog 1000 nedičevcev, ki so se tam vstavili. So jako stari in tudi še mladoletni. Trdijo, da so srbska vojska, ker 'nas je kralj Peter prodal Nemcem' in 'ne moremo se boriti proti partizanom in Rusom'.«⁶⁰

Že 19. decembra so prvi pripadniki SDK iz sestave 2. bataljona 2. polka SDK sodelovali v boju proti slovenskim partizanom, in sicer v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu. Nemško-srbske sile niso dosegle svojega cilja, saj so se partizanske enote umaknile brez večjih izgub. Srbi so v času ofenzive, skupaj s pripadniki 2. bataljona 10. SS-policijskega polka, za dva tedna ustanovili začasno postojanko na Colu.⁶¹

Zanimiva je anekdota, povezana z SDK. 25. decembra 1944 je 400 pripadnikov SDK prišlo v Bohinjsko Bistrice iz Avstrije, a so tam ugotovili, da so namenjeni v drugo Bistrice – Ilirsko. V pravo Bistrice jim je uspelo priti z vlakom šele 9. in 10. januarja 1945.⁶² V začetku leta 1945 so bile enote SDK razporejene takole: poveljstvo korpusa v Postojni, štab 1. polka SDK v Prestranku (polkovne enote nameščene vzdolž proge Postojna–Pivka), štab 2. polka v Pivki (enote vzdolž proge Pivka–tunel pod Kilovčami), 3. polk v Jordanih (enote na položajih ob železnici Jordani–Reka), 4. polk v Ilirski Bistrici (varoval progo Ilirska Bistrica–Jordani in Col) ter 5. polk SDK na

⁵³ Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 50–52; Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495; Mlakar, *Domobranstvo*, str. 97.

⁵⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 238.

⁵⁵ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 4. december 1944«.

⁵⁶ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 112.

⁵⁷ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 496.

⁵⁸ SI AS 1848, t. e. 29, poročilo obveščevalnega centra 9. korpusa o Nedičevcih in četnikih, nedatirano; Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji 2*, str. 352–355.

⁵⁹ SI AS 1851, t. e. 89, situacijsko poročilo obveščevalne patrulje 1 Dolinar, 3. november 1944; SI AS 1912, t. e. 8, novice, 2. november 1944; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 295; *Narodno-osvobodilna vojna*, str. 691; Kociper, *Kar sem živel*, str. 250.

⁶⁰ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 7. november 1944«.

⁶¹ SI AS 1848, t. e. 29, poročilo Obveščevalnega centra 9. korpusa o Nedičevcih in četnikih, nedatirano; t. e. 32, situacijsko poročilo št. 201 Obveščevalnega centra 9. korpusa, 20. december 1944; t. e. 32, situacijsko poročilo št. 204 Obveščevalnega centra 9. korpusa, 31. december 1944.

⁶² Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 18, dokument št. 31.

Premu (enote so varovale progo Kilovče–Ilirska Bistrica). 4. polk je imel tri bataljone, vsak od njih je imel štiri čete. V Postojni je bilo še poveljstvo vojaške policije SDK, medtem ko je bila v Ilirski Bistrici še šolska četa. Prav ilirskobistriška in premska posadka SDK sta veljali za najaktivnejši in najnevarnejši za lokalne partizane.⁶³

Ena takih akcij ilirskobistriške posadke je potekala 16. februarja 1945, ko je skupina 200 srbskih vojakov pod poveljstvom treh nemških častnikov navsezgodaj zjutraj zapustila Ilirsko Bistrico. Sprva so prišli v vas Potok, ki so jo preiskali; nato so šli v vasi Janežovo brdo, Prelože in Pregarje, pozno popoldne pa so se vrnili v Ilirsko Bistrico. Med to enodnevno akcijo so srbski vojaki ujeli dva partizana ter pretepli civilista, za katerega so sumili, da pomaga partizanom.⁶⁴

Marca 1945 je v Ilirsko Bistrico prišla četniška Dinarska divizija, sestavljena iz štirih četniških korpusov (Dalmatinski, Liški, Bosanski, Jevđevićev); skupaj je divizija imela okoli 7.400 pripadnikov. Z divizijo pod poveljstvom popa Momčila Djujića je prišel še črnogorski četniški korpus, ki pa se je vključil v SDK.⁶⁵ Jevđevićev odred je na Primorsko prišel že konec septembra 1944 in se utrdil na gradu Prem ter v Šembijah, nato pa so bili četniki odgovorni za obrambo proge Pivka–Reka.⁶⁶

24. septembra so četniki v Premu nagovarjali vasičane in okoliške prebivalce, ki so prišli k maši: »Zagovarjali so svoje stališče, trdili da se borijo za kralja Petra II in za demokratično Jugoslavijo. Izjavili so, da jih je v tukajšnji okolici okrog 600, 600 v Istri in tudi 600 v Sloveniji.«⁶⁷ Pri tem je zanimivo, da se je v Zemonu pri Ilirski Bistrici oblikoval še slovenski Kraški četniški odred z okrog 300 možmi, ki so bili podrejeni Jevđevićevemu korpusu.⁶⁸

Srbi in četniki so pozneje sodelovali v večjih nemških ofenzivah, na primer *Rübezahl III*, *Frühlingsanfang* in *Winterende*,⁶⁹ dokler ni bila Dinarska divizija konec marca oziroma v začetku aprila 1945 premeščena na Kras in v Vipavsko dolino.⁷⁰ Vse prispele srbske paravojaške formacije so bile podrejene Globočniku.⁷¹ V Ilirski Bistrici so se nedičevci naselili v

bistriški vojašnici, medtem ko je bil glavni četniški štab v hiši Andreja Žnidaršiča.⁷²

6. aprila 1945 je imel 4. polk SDK v Ilirski Bistrici le 1. in 2. bataljon, medtem ko je bil tretji bataljon premeščen v Trnovo.⁷³ Sredi aprila 1945 je nemški 97. korpus pričel z gradnjo fortifikacijskih položajev na relaciji Reka–Snežnik, pri čemer so bili trije polki SDK ter deli Dinarske divizije in nemške policije razporejeni na položajih na liniji Prezid–Čabar–Osilnica–Gerovo.⁷⁴

Ves čas okupacije so Nemci obdržali večjo garnizijo v Ilirski Bistrici, tako v obliki policije kot vojakov. Tako so partizanski obveščevalci 11. oktobra 1944 poročali, da sta tu dve četi »bele garde« (oziroma domobrancev) ter 450 nemških vojakov.⁷⁵ S prihodom drugih sil pa so lahko Nemci zmanjševali svojo garnizijo; 8. februarja 1945 so partizanski obveščevalci v Ilirski Bistrici našli 250 nemških vojakov, 10 domobranskih policistov ter 950 nedičevcev.⁷⁶

Konec vojne

V zadnjih dneh aprila 1945 je jugoslovanska 20. divizija, del jugoslovanske 4. armade, dobila naloogo, da prode proti Ilirski Bistrici,⁷⁷ pri čemer se je spopadala z nedičevskim 1. in 5. polkom ter četniki Jevđevićevega korpusa. Zaradi močne obrambe je bila 20. divizija okrepljena z 11. brigado 26. divizije, dvema tankovskima bataljonoma, dvema topovskima baterijama ter s 3. prekomorsko brigado.⁷⁸ 28. aprila je 20. diviziji uspelo osvoboditi Ilirsko Bistrico, ko se je iz naselja umaknila posadka SDK.⁷⁹

Toda nemško poveljstvo se je odločilo, da bo 97. armadni korpus napredoval v obliki t. i. premičnega ježa v smeri Ilirska Bistrica–Postojna in naprej proti Ljubljani. 5. maja je nemškim silam uspelo ponovno zasesti Ilirsko Bistrico, a prihod novih jugoslovanskih sil je onemogočil nadaljnji nemški prodor. 6. maja je sledila kapitulacija 97. korpusa v vasi Zagorje, severno od Ilirske Bistrice. Predalo se je več kot 16.000 vojakov, vključno s poveljnikom korpusa.⁸⁰ Partizanske enote so v Ilirsko Bistrico ponovno vstopile 7. maja.⁸¹

⁶³ SI AS 1848, t. e. 24, mesečno poročilo 4. bataljona 18. brigade od 15. februarja do 15. marca 1945, 15. 3. 1945; t. e. 29, poročilo Obveščevalne točke I o SDK in četnikih, 19. marec 1945; Di Giusto, *Operationszone*, str. 590, 607; SI AS 1864, t. e. 4, situacijsko poročilo 2. bataljona narodne obrambe, 31. januar 1945.

⁶⁴ SI AS 1864, t. e. 320a, situacijsko poročilo št. 145 obveščevalnega centra Komande istrskega vojnega področja, 17. 2. 1945.

⁶⁵ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 295; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 874.

⁶⁶ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 521.

⁶⁷ SI AS 1835, t. e. 49, situacijsko poročilo Komande mesta Ilirska Bistrica, 25. 9. 1944.

⁶⁸ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 296.

⁶⁹ Kocjančič, *The last months*, str. 176–177.

⁷⁰ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 344.

⁷¹ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 522.

⁷² Beltram, *Svet*, str. 91.

⁷³ Di Giusto, *Operationszone*, str. 613–615.

⁷⁴ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 418.

⁷⁵ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 11. oktober 1944«.

⁷⁶ SI AS 1835, t. e. 49, situacijsko poročilo Komande mesta Il. Bistrica, 8. 2. 1945.

⁷⁷ Več o osvoboditvi slovenskega primorja gl. Kostić, *Osvoboditve Istre; Osvobodilački pohod na Trst*.

⁷⁸ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 945.

⁷⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 948; Petelin, *Osvoboditev*, str. 196–197.

⁸⁰ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 960–961.

⁸¹ Beltram, *Svet*, str. 91. Več o zadnjih vojaških operacijah na tem območju gl. prispevek Denisa Cerkenika v tej publikaciji.

Prihod jugoslovanskih sil v Ilirsko Bistrico maja 1945 (foto: neznan, hrani: MNZS).

Kljub temu da Ilirska Bistrica med drugo svetovno vojno ni bila neposredno napadena in je utrpela le manjšo gmotno škodo, je njen strateški položaj, še posebej ob koncu vojne, narekoval vojaške operacije v neposredni bližini, kar je privedlo do številnih padlih. Tako so po vojni na območju občine Ilirska Bistrica evidentirali več kot 120 lokacij grobov. Posamezne lokacije obsegajo od enega pokopanega do 120 padlih nemških vojakov.⁸²

Vojne žrtve

Brkinsko-bistriško območje je med drugo svetovno vojno utrpelo številne žrtve, predvsem zaradi svoje geostrateške lege ob pomembni prometni povezavi med Balkanom, italijanskim polotokom in Srednjo Evropo. Po več desetletjih fašističnega režima je to območje prišlo pod nadzor novega (nemškega) totalitarnega sistema, s čimer so bili lokalni prebivalci izpostavljeni novemu vojnemu nasilju.

Zaradi partizanskih akcij je maja 1944 vrhovni nemški poveljnik v Italiji, Albert Kesselring (1885–1960), ukazal represijo nad civilnim prebivalstvom. V OZAK pri tem niso sodelovale le nemške enote, ampak tudi lokalne kolaboracionistične formacije in tujerodne enote v nemški službi. Posledično so bile uničene celotne vasi, vaščani so bili ustreljeni, zaprti in/ali poslani v internacijo ali koncentracijsko taborišče. Tretjina brkinskih vasi je bila izpostavljena požigalnim »akcijam«, pri čemer so 17 vasi večino-

ma požgali, medtem ko so številne druge vasi utrpeli različno škodo. Tudi v Ilirski Bistrici je bilo med zadnjimi boji pred osvoboditvijo porušeni nekaj hiš, pri čemer je bilo mesto 16. oktobra 1944 izpostavljeno tudi zavezniškemu letalskemu napadu; ob tem napadu so bile porušene tri hiše, 15 prebivalcev je umrlo.⁸³ Tudi nekateri drugi kraji v okraju Ilirska Bistrica so bili izpostavljeni letalskim napadom, ki so jih izvedla nemška letala. To se je zgodilo 23. februarja 1944 v vasi Bač, ko »so prišli trije zrakoplovi nad našo vas ter obstreljevali hiše s strojnimi in metalnimi vžigalnimi bombami; zgorela je hiša in gospodarsko poslopje Šajn Ivana štev. 82 ter vsa premoženja, hlev Tomšič Antona 19.«⁸⁴

Ob požigih so bili prebivalci praviloma žrtve ropov; izgubili so živino, pridelke, obleke, denar in druge vrednejše predmete. Take roparske pohode so izvajale predvsem lokalne in tuje kolaboracionistične enote, saj so tako pridobile hrano. Včasih so lokalne prebivalce tudi aretirali. Prehodno »bivanje« v zaporu je bilo zaznamovano z mučenjem, zasliševanji in pritiski, nato pa so nekatere (prisilno) vključili v kolaboracionistične enote, druge poslali na prisilno delo znotraj OZAK, nekateri pa so pristali v italijanski internaciji, na prisilnem delu v Avstriji ali v nemških koncentracijskih taboriščih. Tudi v Ilirski Bistrici so mučili in ubili več zapornikov.⁸⁵

⁸³ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 106.

⁸⁴ SI AS 1818, t. e. 232, »Opis zločinov izvršenih od 6. 4. 1941 do maja 1945«, 3. 6. 1946.

⁸⁵ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 108–111.

⁸² Ferenc, »...Grobovi so zravnani in zaraščeni«.

18. maja 1944 je okupator požgal vasi Zajelšje in Podbreže (foto: neznan, hrani: MNZS).

V okolici Ilirske Bistrice niso delovale le tam garnizirane nemške in v nemški službi delujoče formacije, ampak so prihajale tudi iz bolj oddaljenih krajev. Tako so 18. maja 1944 v vas Podbreže prišle »italijanske fašistične edin[ic]e iz Podgrada, Postojne in Trsta ter nemške SS edinice ter požgale celo vas, od katere so ostale le 4 hiše in še te poškodovane. 22 ljudi so zaprli v goreče hiše in skozi okna streljali nanje. Vas

so popolnoma izropali ter nekaj živine, kar je še ostalo odpeljali iz vasi naslednjega dne.« Skupaj je bilo uničenih 32 hiš.⁸⁶

⁸⁶ SI AS 1818, t. e. 230, »Kraj PODBEŽE – okraj Ilirska Bistrica«, nedatirano.

Osvobodjena Ilirska Bistrica maja 1945 (foto: neznan, hrani: MNZS).

Namesto zaključka

Čas nemške okupacije na območju Ilirske Bistrice in okolice lahko razdelimo na več obdobj: vzpostavljanje okupacijske prisotnosti ob italijanski kapitulaciji (od septembra do decembra 1943), postopno nadomeščanje nemške garnizije z domačimi kolaboracionističnimi enotami SNVZ (leto 1944) in leto 1945, ko so večino garnizije sestavljale domače in tujerodne enote v nemški službi.

Zaradi svoje strateške lege med Postojno (oziroma Pivko) in hrvaško Reko je bilo ilirskobistriško območje med vojno zelo pomembno. Samo takoj po italijanski kapitulaciji je partizanskim silam uspelo zavzeti mesto, a so ga kmalu izgubile; podobna zgodba se je ponovila v zadnjih vojnih dneh. Prav velikost garnizije in bližina drugih naselij z nemško vojaško posadko sta partizanske sile prisilili predvsem v napade na cestno-železniško omrežje. Ilirska Bistrica je bila za nemški okupacijski režim vedno pomembno izhodišče za izvajanje manjših in večjih protipartizanskih operacij. Pomen tega območja je konec vojne potrdila prav jugoslovanska 4. armada, ki je tu prodirala proti Ljubljani in v neposredni bližini Ilirske Bistrice h kapitulaciji prisilila nemški 97. korpus, nosilca nemške vojaške prisotnosti v Operacijski coni Jadransko primorje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1497, Zbirka gradiva komitejev Komunistične partije Slovenije in odborov Osvobodilne fronte na Primorskem (1943–1945)

AS 1818, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (1944–1947)

AS 1835, Poverjenišstvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje (1945–1947)

AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (1943–1945)

AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (1941–1945)

AS 1864, Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest devetega korpusa, 1944–1945

AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek

OBJAVLJENI ARHIVSKI VIRI

Dokumenti (1915–1955). *Časopis za suvremenu povijest* 1, 1975, str. 253–296.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 8. Borbe v Sloveniji 1943 (Oktober–November) (ur. Tone

- Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 10. Borbe v Sloveniji 1944 (Januar)* (ur. Tone Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 11. Borbe v Sloveniji 1944 (Februar)* (ur. Tone Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1964.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 17. Borbe v Sloveniji 1944 (21. oktober–15. december)* (ur. Jože Čertalič in Jože Novak). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 18. Boji na Slovenskem 1944–1945 (16. december 1944–28. februar 1945)* (ur. Jože Novak et al.). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1994.
- ### LITERATURA
- Agarossi, Elena: *Nation Colapses. The Italian Surrender of September 1943*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Beltram, Vlasta: *Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno. Narodnoosvobodilno gibanje po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja. Knjiga 2*. Koper: Pokrajinski arhiv, 2021.
- Beltram, Vlasta: Vojno nasilje v Brkinih in na Bistriškem v času druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, 2005, št. 1, str. 97–114.
- Cerkvenik, Denis: Nacistična rekrutacija in urjenje sovjetskih vojnih ujetnikov na primeru 162. turkestanske divizije (1942–43). *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, 2020, št. 3, str. 220–238. DOI: <http://doi.org/10.51663/pnz.60.3.09>
- Di Giusto, Stefano in Chiussi, Tommaso: *Globocnik's Men in Italy, 1943–45. Abteilung R and the SS-Wachmannschaften of the Operationszone Adriatisches Küstenland*. Atglen, PA: Schiffer Publishing, 2017.
- Di Giusto, Stefano: *Operationszone Adriatisches Küstenland. Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945*. Udine: Instituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2005.
- Ferenc, Mitja: »...Grobovi so zravnani in zaraščeni«. Seznam grobov sovražnikovih vojakov padlih iz časa 2. svetovne vojne na območju občine Ilirska Bistrica. *Prispevki za novejšo zgodovino* 44, 2004, št. 1, str. 160–168.
- Ferenc, Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967.
- Ferenc, Tone: Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, 1960, št. 1, str. 105–170.
- Forty, Georg: *The Armies of Rommel*. London: Arms and Armour, 1997.
- Iskra, Dejan: *Slovenski narodni varnostni zbor v Ilirski Bistrici* (diplomsko delo). Koper: Fakulteta za humanistične študije, 2012.
- Juvančič, Ivo: Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin. *Kronika* 16, 1968, št. 3, str. 168–174.
- Kaltenegger, Roland: *Die Operationszone 'Adriatisches Küstenland': Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944–1945*. Würzburg: Flechsig, 2018.
- Kaltenegger, Roland: *General der Gebirgstruppe Ludwig Kübler: Der Bauherr der deutschen Gebirgstruppe und seine Zeit*. Würzburg: Flechsig, 2011.
- Klanjšček, Zdravko: *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.
- Kociper, Stanko: *Kar sem živel: Spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Kocjančič, Klemen: The last months of the SDK: Srpski dobrovoljački korpus in Slovenian territory during the Second World War. *Vojnoistorijski glasnik* 2, 2019, str. 166–184.
- Kostić, Uroš: Oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja 1945. godine. *Vojnoistorijski glasnik* 32, 1981, št. 2, str. 61–86.
- Kraigher, Živa: *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB (1941–1945)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2002.
- Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Borec, 1982.
- Morgan, Philip: *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians, and the Second World War*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945 (druga izdaja)* (ur. Zdravko Klanjšček). Ljubljana: Vojaško zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1977.
- Oslobodilački pohod na Trst četvrte jugoslovenske armije* (ur. Petar Tomac et al.). Beograd: Vojno delo, 1952.
- Petelin, Stanko: *Osvoboditev Slovenskega primorja*. Nova Gorica: ČZP Soča, 1965.
- Rustja, Karel: *130 let železniške proge Pivka–Reka*. Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2003.
- Šinkovec, Črtomir: *Uporni svet pod Snežnikom: Kronika*. Nova Gorica: Občinski odbor Združenja borcev NOV Ilirska Bistrica, 1966.
- Umbreit, Hans: »Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942–1945«. *Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen*

1942–1944/45 (ur. Bernhard R. Kroener et al.). Stuttgart, 1999, str. 3–274 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Band 5.2).

S U M M A R Y

Military operations during the German occupation of Ilirska Bistrica and its surroundings during the Second World War

After the end of the First World War, the area of present-day Ilirska Bistrica was occupied by the Italian armed forces and subsequently formally incorporated into the Kingdom of Italy with the rest of the Littoral and Istria. These developments also ushered in the period of fascist violence and Italianization imposed on both the population and cultural landscape, which lasted until Italy's capitulation in September 1943. The dissolution of the Italian army enabled the Slovenian Partisans to achieve a short-lived liberation of Ilirska Bistrica and its surroundings until the arrival of the German forces threw the local population back into the subjugated status; the fascist regime gave way to the Nazi takeover. Due to its geostrategic position on the Postojna–Rijeka axis, the shortest route connecting central Slovenia and the important northern Adriatic port, Ilirska Bistrica also served as an important garrison town in the period of the Nazi occupation, during which it was

incorporated into the newly established Operational Zone of the Adriatic Littoral (Germ. *Operationszone Adriatisches Küstenland*; OZAK). Whereas initially, the Ilirska Bistrica garrison was only composed of German units, important changes began to take place from 1944 onwards. With German troops needed on other battlefronts or in other parts of the occupied Europe, Ilirska Bistrica first saw the arrival of the members of the Slovenian National Defence Corps (orig. *Slovenski narodni varnostni zbor*, SNVZ), the leading Slovenian collaborationist, anti-revolutionary formation under German command. Ilirska Bistrica and its surroundings constituted an ideologically pivotal area for recruiting new members into the SNVZ, who cannot be said to have been known for their military prowess and reliability. In the second half of 1944, the Ilirska Bistrica area also saw the arrival of collaborationist units from the south of the Kingdom of Yugoslavia, thus became an operational area of the Serbian Četniks, members of the Četnik Dinara Division, and the so-called “Nedić’s men,” members of the Serbian Volunteer Corps. By the end of the war, Yugoslav collaborationists had formed the main body of Ilirska Bistrica’s garrison. Nonetheless, acting in concert with the rest of the German units, it still fell short of blocking the 4th Army of the Yugoslav Partisans from advancing towards Ljubljana. It was precisely at Ilirska Bistrica that the German forces suffered the second biggest defeat in Slovenian territory in the Second World War, marked by the surrender of the 97th Army Corps, along with the subordinate or incorporated collaborationist units.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)